

MUHAMED MUHIĆ, Sarajevo

OTVORENOST KOMUNICIRANJA PUTEM MASOVNIH MEDIJA

(pokušaj određivanja problema)

Odlučivši se da razgovaramo o otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija, preuzeli smo obavezu da raspravimo jednu od bitnih odrednica komuniciranja u našem samoupravnom društvu. Ali, da bismo o tome mogli valjano suditi, da bismo mogli predlagati prihvatljiva i ostvariva rješenja, moramo najprije pokušati da opišemo, tj. da definišemo predmet svoje rasprave. Na takav pristup upućuje to što se u nas o otvorenosti komunikacijskog sistema govori dosta često, a još češće različito i u različitim povodima. To donekle potkrepljuje moju pretpostavku da smo nerijetko u zabludi ako mislimo da odmah, bez prethodnih razjašnjenja, znamo o čemu razgovaramo i da pojam otvorenosti jednako razumijemo i istovjetno tumačimo. Do sada je izostao napor da se taj pojam pobliže odredi, što je neposredan uzrok nekim drugim problemima, a na prvom mjestu javljanju simplificističkih prilaza relativno povoljnim uslovima da se oni afirmišu kao pravi i potpuni.

U javnim raspravama, pa i u praksi, najčešće se sreću dva takva prilaza. Jedan je prakticističko-politički, a drugi apstraktno akademski. Prvi, uzimajući društvenu svojinu, samoupravljanje i društveni uticaj putem datih institucija kao i to ostvarenja, donosi zaključak da na tom području nema ozbiljnih problema. Drugi, polazeći od nekih instituta klasične građanske demokratije, a najprije od slobode štampe, koja u sferama misaone spekulacije — ali, naravno samo u njima — rješava problem, zaključuje da na taj put još nismo ni kročili. Polazeći sa različitih pozicija i razlikujući se u zaključku, ova dva pristupa problemu otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija imaju i nešto zajedničko — oni problem vide samo unutar masovnih medija i u njima isključivo traže rješenje. I još nešto — ni jedan ni drugi pristup ne postavlja pitanje: otvorenost — prema kome i prema čemu?

Projekcije problema u konstitucionim i drugim dokumentima

Ne bi bilo suvišno ni u općim, svjetskim relacijama raspravljati o otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija. No, za nas je od osobite važnosti to što taj problem u nas znači, tj. što je to otvorenost komuniciranja putem masovnih medija u našem samoupravnom socijalističkom društvu. Ustav SFRJ,

Zakona o štampi i drugim oblicima informacija (koji još nije zamijenjen), te dokumenti SKJ i SSRNJ biće nam na tom putu polazna tačka.

U Ustavu SFRJ, kao ni u ustavnim amandmanima, nigdje se eksplicite ne govori o otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija. Posredno se o tome govori u članu 34 i 40, kao i u nekim drugim. U članu 40 to se može podrazumijevati u stavovima jedan, dva, pet, šest i sedam, dakle tamo gdje se govori o slobodi štampe, govora i javnog istupanja, o pravu građanina da informiše i da bude informisan, o dužnosti masovnih medija da daju objektivnu informaciju i da objavljuju mišljenja od interesa za obavještanje javnosti, o pravu na ispravku itd. Zakon o štampi i drugim oblicima informacija podrazumijeva otvorenost našeg sistema masovnog komuniciranja u članovima u kojima razrađuje ovu ustavnu materiju, kad govori o otvorenosti izvora informacija i načinu rukovodejnja radnom organizacijom koja se bavi masovnim informisanjem i kada konstituira institucije društvenog uticaja na sredstva masovnog komuniciranja.

Dokumenti društveno-političkog karaktera pružaju nešto više osnova za zaključivanje o tome što u nas znači otvorenost komuniciranja putem medija. Tako se u dokumentu »Aktuelna pitanja društvenog položaja i uloge informativne djelatnosti i sredstava javnog informisanja u sadašnjoj fazi razvoja sistema socijalističkog samoupravljanja«, koji izražava idejnu platformu SKJ u vezi sa ovom društvenom funkcijom, kaže da ... »Ograničavanje i potiskivanje monopola u političkom odlučivanju je realna mogućnost za prevazilaženje monopola na informaciju, na istinu, na javnu riječ. Naše društvo je učinilo veliki napredak u otvaranju izvora informisanja, u stvaranju uslova za javno i demokratsko razmatranje najsloženijih i spornih društvenih pitanja, za kritičko prikazivanje rada svih samoupravnih i društveno političkih faktora...« I dalje: »U sistemu socijalističkog samoupravljanja, štampa, radio i televizija postaju sve značajnija poluga samoupravljanja i političke akcije udruženog proizvođača — sredstvo njegovog informisanja da bi s poznavanjem činjenica i tekućih društvenih kretanja mogao znalački da učestvuje u samoupravnom odlučivanju i političkom životu, sredstvo javnog dijaloga radnih ljudi pomoću koga oni razmjenjuju svoja iskustva i saznanja, sučeljavaju mišljenja u traženju najboljih rješenja i u svemu tome, sredstvo revolucionarne borbe radničke klase i ostalih radnih ljudi za jačanje snaga i faktora socijalizma, za razvoj socijalističkih odnosa na osnovama samoupravljanja na putu oslobađanja rada i čovjekove ličnosti...«

Rezolucija o informisanju u samoupravljačkom društvu i zadacima SSRNJ, usvojena u Saveznoj konferenciji SSRNJ devetog januara 1970, takođe daje izvjesne elemente za određivanje pitanja otvorenosti komuniciranja u nas. U njoj se, između ostalog, ističe da »... Socijalistički savez smatra da je neophodno razvijati takav sistem odnosa u oblasti javnog informisanja koji odgovara prirodi samoupravljanja i neposredne socijalističke demokratije, obezbjeđuje suštinsko podruštvljavanje informacija, organsko integrisanje informativne djelatnosti sa interesima udruženih proizvođača, socijalističko usmjeravanje informisanja kao dijela društvene politike...« Na drugom mjestu u ovoj se Rezoluciji kaže: »Informisanje je imanentno samoupravljačkom društvu i bitan je element ostvarivanja samoupravnih prava radnih ljudi i građana. Zato Socijalistički savez polazi od interesa i potreba politički i samoupravno organi-

zovanog radnog čovjeka i građanina, od njegovog prava na obaviještenost, od njegove pozicije aktivnog učesnika u informisanju, koje je jedan od uslova njegovog neposrednog učešća u oblikovanju i ostvarivanju društvene politike...«

Zaključci Predsjedništva SKJ i Predsjedništva Savezne konferencije SSRNJ, usvojeni na njihovoj zajedničkoj sjednici u junu 1972, upozoravaju da »...Razvoj našeg samoupravnog društva zahtijevaju dalje napore za podruštvljavanje informacija, informativne djelatnosti i sredstava javnog informisanja. To znači veći uticaj radnih ljudi i udruženog rada na sredstva javnog informisanja...« U akcionom programu Saveza novinara Jugoslavije, usvojenom u junu 1972, konstatuje se da »...Sredstva javnog informisanja kao sastavni aktivni činilac u razvoju našeg samoupravnog socijalističkog društva predstavljaju tribinu samoupravljачke socijalističke demokratije...«

Kao što se vidi, problem otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija je kontekst ovih dokumenata. Moglo bi se pretpostaviti da su njegovi tvorcι namjerno izbjegavali da upotrijebe termin »otvorenost« upravo zbog neodređenosti onog što se pod njim podrazumijeva. Umjesto njega nailazimo, i to ne samo u ovim dokumentima, na termin *podruštvljavanje*, koji, barem na prvi pogled, izgleda adekvatnijim našem stanju. Međutim, on je veoma nejasan i u ovim dokumentima ima više aktivističku ulogu. Prema tome, trebalo bi, po mom uvjerenju, da se zadržimo i na terminu i na pojmu »otvorenost« te da pokušamo da kažemo što je to u našem društveno-ekonomskim uslovima.

Kriterijumi otvorenosti komuniciranja putem medija

Trebalo bi da je sasvim jasno da se problem otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija u nas ne može svesti na te medije same, a pogotovo ne na redakcijske kolektive i kolegije. I u spomenutim dokumentima primjetna je težnja da se on izvede iz tog uskog okvira, što se očituje u zalaganju za otvorenost izvora informacija i apelima za razvijanje sistema i sredstava masovnog komuniciranja. Ali, ni na tome se ne može stati. Pojam otvorenosti je, ako se ima u vidu karakter i ciljevi našeg društva, mnogo širi, a svaka od njegovih dimenzija veoma složena. Kriterijumi relevantni za procjenu stepena otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija su sljedeći:

1. Razuđenost i otvorenost izvora informacija;
2. Otvorenost punktova u kojima se informacija oblikuje i iz kojih se emituje;
3. Razvijenost tehnike za emitovanje informacija;
4. Razvijenost i rasprostranjenost sredstava prijema informacije;
5. Mogućnosti prijema i percepcije informacije od strane recipijenta i njegov interes za nju.

Otvorenost izvora informacija čine: njihova razuđenost, društveno-politička pozicija u ukupnom društveno-političkom sistemu, kumulacija činjenica u njima relevantnih za informisanje i formiranje stavova, njihova vrijednost sa stanovišta uticaja na društvene tokove i odgovornosti za to i obim i karakter njihovih diskrecionih prava.

Jedan otvoren sistem komuniciranja mora da se naslanja na veoma razudene, tj. na mnogobrojne izvore informacija različitog stepena vrijednosti. Ali, za otvorenost komuniciranja bitno je kakva je pozicija svakog od tih izvora i kakvi su njihovi međusobni odnosi: povezanost, samostalnost, mogućnost međusobnog uticaja itd. U sistemu stroge subordinacije reducira se efekat brojnosti izvora informacija mjerom strogosti subordinacije. Dalje, za otvorenost sistema javnog komuniciranja veoma je značajno to koliko su činjenicama bogati otvoreni izvori informacija, kojim fondom relevantnih činjenica oni raspolažu i kakva je vrijednost tih činjenica za prosuđivanje društvenih kretanja i pojava, za formiranje društvenih stavova i za uticaj na ta kretanja. Mnoštvo činjenica male vrijednosti neće mnogo doprinijeti cilju otvorenosti komunikacijskog sistema, jer otvorenost nije sama sebi cilj. Naprotiv, zamagljivaće i put i cilj. Posebno je važno da budu otvoreni oni izvori informacija koji svojom ustavnom pozicijom bitno utiču na život društva i građanina i čija je odgovornost u tom pogledu velika. Otvorenost svih drugih izvora informacija, uz nedovoljnu otvorenost ovih, stvaraće privid otvorenosti komuniciranja. Na kraju, u sistem zaštite svakog društva ugrađene su i mjere za čuvanje društvene tajne. No, ako te mjere nisu dovoljno precizno opisane i ovlašćenja dovoljno ograničena, može se dogoditi da i činjenice koje ne spadaju u kategoriju društvene tajne, budu uskraćene. Time vrijednost datog izvora informacija pada ispod proklamovanih kriterija.

O otvorenosti punktova u kojima se prikupljaju činjenice, oblikuju i emituju informacije najviše se govorilo. Može se reći da su već istaknute sve relevantne dimenzije njihove otvorenosti. Ipak, treba reći da na to odlučujuće utiču: položaj informacionog sistema u političkom sistemu, karakter interakcija između pojedinih tačaka političkog i informativnog sistema i između pojedinih tačaka unutar informativnog sistema; stepen ekonomske samostalnosti, sistem stvaranja stavova i donošenja odluka unutar masovnih medija, profesionalna osposobljenost, što podrazumijeva i odgovarajuću sposobnost preferiranja izvora informacija u datoj situaciji.

Informacioni sistem u nas dio je političkog sistema, a njegova je funkcija određena samoupravljanjem. Odnos između dijela i cjeline načelno je uslovljen samoupravnom pozicijom svakog dijela cjeline i odgovornošću za cjelinu. Ovim okvirom data je i pozicija redakcijskih kolektiva i kolegija kao osnovnih činilaca oblikovanja informacije i njene disperzije. Karakter interakcija i njihov uticaj na stepen i smjer otvorenosti ovog punkta dati su mjerom ostvarenosti samoupravljanja u društvu u cjelini, ali i unutar samog punkta. Istovremeno oni su i kriterij mjere te ostvarenosti. Pored opštih društveno-političkih i posebnih ekonomskih-dohodovnih uslova koji determiniraju samostalnost redakcijskih kolektiva i kolegija, na to znatno utiče i profesionalna kvalifikovanost. U drugom redu relacija to utiče i na otvorenost tih punktova, odnosno otvorenost komuniciranja uopšte. Profesionalno kvalifikovan redakcijski kolektiv znaće izabrati prave činjenice, saopštiti ih na pravi način i obezbijediti povratni signal. Posebno je značajno koliko su ti kolektivi otvoreni za vaninstitucionalni uticaj i koliko su otporni na tendencije monopoliziranja — unutarne i izvanjske.

Otvorenost komuniciranja putem masovnih medija direktno je uslovljena razvijenošću tih medija. To znači da od razvijenosti grafičke industrije, dostavne i prodajne mreže za štampu, razvijenosti i brzine saobraćaja, razvije-

nosti studijske i emisione tehnike radija i televizije i pokretljivosti te tehnike, razvijenosti PTT mreže zavisi koliko će se otvorenost prethodna dva faktora transformirati u otvorenost sistema. Političke težnje ka otvorenosti komuniciranja mogu se realizovati samo do nivoa koji dozvoljava ovaj činilac. Naravno, te težnje uvijek mogu biti ispod tog nivoa i u neskladu s njim. Svaka ozbiljna težnja ka stvaranju sve otvorenijeg sistema komuniciranja mora, prema tome, imati u vidu tehnički faktor i ne smije ga potcijeniti. Ustav SFRJ i sva naprijed spomenuta dokumenta to na izvjestan način uvažavaju, ali ne posmatraju to u ovom kontekstu.

U ovu grupu elemenata otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija spadaju i sredstva prijema signala, odnosno informacije. Za štampu to je prodajna mreža, a za audiovizuelne medije to je rasprostranjenost prijemnika i, naravno, kao jedan od preduslova — elektrifikacija. Dakle, otvorenost komunikacijskog sistema, sa svim onim što ona znači u našem društvu, ostvaruje se samo u onoj mjeri u kojoj signal može da dođe do onog kome je upućen, tj. mjera naše razvijenosti ili zaostalosti je gornja granica stvarne otvorenosti sistema komuniciranja.

Na kraju, ako otvorenost komuniciranja putem masovnih medija ne uzimamo kao cilj dovoljan sam sebi, nego kao put kojim se stiže do određenog cilja, onda bitnim elementom otvorenosti moramo smatrati prijem i percepciju informacije od strane recipijenta i njegov interes za nju. To je, pak, uslovljeno društvenom pozicijom pojedinca i njegovih primarnih asocijacija, njegovim ličnim i društvenim standardom, stupnjem njegove obrazovanosti, političke kulture i angažovanosti, razvijenosti navika za takvom društvenom komunikacijom, nivoom socijalne razumljivosti i povjerenja između njega s jedne, te izvora informacije i medija koji je posreduje s druge strane. U ovu grupu elemenata spada svakako i mogućnost korišćenja informacijom u vlastitoj društveno-političkoj praksi, u nas, u vršenju samoupravljačkih prava i dužnosti, te mogućnost korišćenja kanalima masovnih medija za informisanje o sebi i izražavanje vlastitih mišljenja i stavova.

Čovjek je, dakle, krajnji, ali odlučujući kriterij otvorenosti sistema komuniciranja putem masovnih medija. Ako je njegova pozicija u sistemu podanička, ako se odnos između njega i sredstava za proizvodnju uspostavlja na principu kupovine i prodaje radne snage, ako on nema mogućnosti da utiče na višak vrijednosti, ako mu društveni standard ne omogućuje odgovarajući kontakt sa signalom koji mu se putem masovnih medija upućuje, ako mu lični dohodak ne omogućuje da nabavi sredstva za prijem tih signala, ako je njegovo obrazovanje tako nedostatno da ne može da razumije signal, ako on politiku gleda kao nešto što je izvan njegovog domašaja, nešto što je njemu suprotstavljeno i čega se treba kloniti, ako je njegova navika za komuniciranjem na razini ruralne komunikacije, ako zbog ugroženosti svog interesa ili nečeg drugog nema povjerenja u sistem komuniciranja, ako on stoji izvan tog sistema i ima osjećaj da sistem služi nekome da bi isključivo na njega uticao, ako nema mogućnosti da informiše i utiče na karakter javne komunikacije — onda će svi prethodni elementi otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija, čak i kad su maksimalno izraženi, pružiti veoma malo. Naime, u takvim ili u djelomično takvim uslovima ne može se govoriti o otvorenosti masovnih medija, odnosno komunikacijskog sistema. Naravno, ako odgovor na pitanje — otvorenost pre-

ma kome, glasi: prema građaninu i udruženom radnom čovjeku. Normativno, deklaracijski naš odgovor je takav, što se vidi iz citiranih dokumenata.

Svrha ovakvog pristupa problemu

Globalne determinante otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija izlaze izvan okvira i zadatka ovog rada. No, mora se reći barem toliko da ta otvorenost, shvaćena integralno, i njena usmjerenost zavise od društveno-političkog uređenja i društveno-ekonomskih odnosa, od intenziteta homeostatičkih, odnosno dinamičnih težnji u okviru datih odnosa, od karaktera vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i sredstvima masovnih medija, od otvorenosti sistema u unutrašnjim i međunarodnim relacijama, od međunarodnog položaja zemlje i opšte političke kulture i klime. Ove determinante su date (u procesu i kretanju — naravno), te o njima valja voditi računa pri razgovoru o otvorenosti datog komunikacijskog sistema, u ovom slučaju o otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija u našoj zemlji.

Zadatak ovog rada je pokušaj određivanja pojma otvorenosti komuniciranja putem masovnih medija. Svrha tog posla je, pak, stvaranje osnove na kojoj se može sa više pouzdanosti prosuđivati o otvorenosti tog komuniciranja kod nas, odstranjivanje jednog velikog uzroka nesporazuma pri tretiranju ovog problema, onemogućavanje simplificističkih pristupa i manipulacija (politikantske) terminom i pojmom.

Ni jedna ozbiljna rasprava o ovom problemu, pa ni ova danas, nije vođena samo radi konstatovanja stanja, nego zato da bi se preko konstatacija došlo do projekta mjera kojim će se to stanje mijenjati. Međutim, mjere neće biti potpune ako su upravljene samo na jedan dio elemenata koji čine jedan problem ili jednu pojavu. Od takvih mjera nema rezultata koji se žele, a kada oni u jednom dužem razdoblju permanentno izostaju ili ako se jako sporo postižu, stvaraju se uslovi za svakojake manipulacije problema. Stoga potpuna deskripcija problema sa deskripcijom svakog njegovog elementa i sa određivanjem reda značaja tih elemenata ima važnu stvaralačku funkciju.